

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍԱՏՍԱՐԱՆ

ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ ԼՈՒՄԻՆԵ ԱՐՄԵՆԻ

**Միհրան Շահումյան
(1843-1880-Ական ԹՎԱԿԱՆՆԵՐ)**

**Ժ. 01. 06 - «Ժուղակական մասնագիտությամբ բանասիրական
գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման
ատենախոսության**

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2012

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանում:

Գիտական դեկան՝

բանասիրական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ

ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ ՆԱՊԱՇ ՆԱՐԻՆԲԵԿԻ

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

պատմական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ

ԽԱՌԱՏՅԱՆ ԱԼԲԵՐՏ ԱՐՄԵՆԱԿԻ

բանասիրական գիտությունների
թեկնածու

ԴՐԱՎԵԹՅԱՆ ՄԱՐԻԱՄ ՎՈԱՄԻ

Առաջատար կազմակերպություն՝

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական)
համալսարան

Պաշտպանությունը կայանալու է 2012 թ. մայիսի 30-ին՝ ժամը 14³⁰-ին, ԵՊՀ-
ում գործող՝ Բ03-ի գրականագիտության 012 մասնագիտական խորհրդի նիս-
տում:

Հասցեն՝ ք. Երևան 25, Աբովյան 52^ա, ԵՊՀ-ի հայ բանասիրության ֆակուլտե-
տի մասնաշենք, թիվ 202 լսարան:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ԵՊՀ-ի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2012թ. ապրիլի 27-ին:

Մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար՝
բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր

ԱԼ. Ա. ՄԱԿԱՐՅԱՆ

natural and humanitarian science, to reveal the novelties in the realm of art and culture, to acquaint its readers with the most significant public issues and events and to satisfy the interests of the Armenian new readers. It is noteworthy that the first editors and employees of "Bazmavep" had first of all tried to echo to the vital needs of the secular Armenian readers. Only this fact can explain the language policy of the magazine which differs from the ones used in the periodicals that were published earlier. The language of "Bazmavep" is not the ashkharabar "mixed with the language of the villagers". Instead it is the language that was used by the West Armenian intellectuals at the first decade of the 19th century, though it was not fully composed as a literary language.

The **second chapter** entitled ("The Issues of Spiritual-Cultural and National Life") has four divisions and is devoted to the elucidation of spiritual culture thoroughly depicted in the pages of "Bazmavep", to the comments on national issues and comprehension of Armenian language and also to the analysis of the Italian reality in the context of the periodical.

Here the author particularly emphasizes the fact that the aim of "Bazmavep" was to satisfy the demands of all the readers who were of various levels. For that purpose it printed articles concerning different problems, i.e. historical-political, historical-philological, scientific and industrial, commercial and agricultural as well as economic studies. The pages of the magazine were also full of materials on folklore, fables and admonitions. The materials devoted to fiction and translation as well as debates were prevailing. The magazine "Bazmavep" realized two important cultural actions. First of all it bridged the Armenian ancient and medieval culture with the contemporary art and literature. Then due to the magazine the aesthetic views of Armenian classicism and Armenian romanticism were formed and got new appearance, i.e. views which remained dominating to this or that extent during the whole 19th century.

The last **third chapter** of the dissertation entitled ("The Literary-Translating Policy of "Bazmavep"") is devoted to the study of the literary and translating policy held by the written organ of the Mkhitarists' Abbey in Venice.

In this chapter it turns out that one of the best pages in "Bazmavep" is the section dealing with translations. The list of the publications concerning literary-translations is big and various. The periods included in them is also very big: it includes ancient times up to the European, American, even Chinese literature of its period. the genre encompass is also very large: fables, proverbs, poems, comedies, anecdotes, folklore works, sketches, publications and so on.

By mastering a number of new and old European languages the Mkhitarists with the help of "Bazmavep" in the modern period did the thing which can be only compared with the heroism done by blissful translators of the fifth century. The Mkhitarians' translations prepared the birth of the New Armenian literature and also put it on the new road since the first classicists (Arsen Bagratuni, Havhan Vanandetsi and etc.), the first romanticists (Ghevond Alishan, Mkrtich Peshkashlyan, Petros Duryan) up to Daniel Varuzhan and Siamanto, Misak Metsarents and Ruben Sevak.

In the **conclusion** the main concludes are given.

In the final part of the dissertation the **bibliography** is attached.

ԱՇԽԱՏԱՍԹԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Ասենախոսությունը նվիրված է հայ ամենաերկարակյաց պարբերականի՝ Վենետիկի Մխիթարյանների «Բազմավէպ» հանդեսի զարգացման երեք շրջափուլերի համակողմանի ուսումնասիրությանը: Այն նախ ընդգրկում է հանդեսի 1843-1857 թթ. գործունեության վերլուծությունը, երբ պարբերականը բնական, տնտեսական ու քանախրական երկշարաբարեթը էր և նախառակ ուներ դյուրսքրնելի աշխարհաբարով ընթերցողին ներկայացնել լուսավորական գաղափարներ և օգտակար խորհուրդներ, ուղիներ մատնանշել տնտեսական, քաղաքական և հոգևոր կյանքի վերածնան համար, ապա՝ 1858-1872 թթ., երբ «Բազմավէպը» վերափոխվել է ամսագրի և աստիճանաբար սահմանափակել բնական և տնտեսական գիտելիքներին հատկացվող էջերը փոխարենը լայն ասպարեզ տալով գրական-գեղարվեստական նյութերին, համաշխարհային գրականության լավագույն էջերի թարգմանությանը, և, վերջապես, 1872-1882 թթ., երբ «Բազմավէպը» վերածվել է եռամսյա ուսումնաբերթի: Այս շրջանում պելացել են հայագիտական՝ պատմական, քանախրական, լեզվաբանական, տեղագրական, մատնագիտական ուսումնասիրությունները:

Անուրանալի է «Բազմավէպի» կատարած կարևորագույն դերը հայագիտության համար: Այսոր ևս հանդեսի էջերում կան հայ գաղթօջախների, արևմտահայ գրականության, պատմության և մշակութային արժեքների հետազոտության համար վավերագրական և աղբյուրագիտական անփոխարհնելի հսկայական նյութեր: Մեծ էր «Բազմավէպի» ներդրումն անցած սերունդների ստեղծագործական ժառանգության պահպանան, զարգացման և փոխանցման հարցում:

Հանդեսը հրապարակման օրվանից մշակեց իր գործունեության ծավալը և ուղղությունը, բազմաթիվ խնդիրներ ու կարևոր նպատակներ որեց իր առջև, որոնք իրագործում էր հետևողականորեն՝ անկախ միմյանց փոխարինող խմբագիրների ճաշակից ու աշխարհայացքից, դրա հետ մեկտեղ, ժամանակի պահանջների համեմատ, որուներելով ծկունություն: «Բազմավէպն» ընդգրկում էր ոչ միայն ներազգային խնդիրներ, այլև արձագանքում էր համաշխարհային իրադարձություններին: Այդ տեսակետից ատենախոսության մեջ զանց չեն առնելու հայ լրագրության պատմությունն ամբողջացնելու տեսակետից պատկանելի ու քավական հետաքրքիր նյութեր պարունակող հանդեսի՝ նաև աշխարհում ընթացող կարևոր իրադարձություններին (քնական և հումանիտար գիտությունների նվաճումներ, արվեստի և մշակույթի նորույթներ, հանրային-քաղաքական առավել կարևոր խնդիրներ ու իրողություններ) նվիրված հաղորդագրությունները...

ԹԵՍԱՅԻ ՎՐԴԻՎԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԳՈՐԾՆՎԿԱՆ ՆՇԱՍԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թեմայի արդիականությունն ամենից առաջ պայմանավորված է այն խոր հետաքրքրությամբ, որ վերջին ժամանակներս վերստին ցուցաբերվում է անցյալի հայ պարբերական մամուլի նկատմամբ: «Բազմավէպի» նման ծանրակշիռ հանդեսի գործունեության ուսումնասիրությունն այսօր արդիական է բոլոր առևտներով: Ուշագրավ են ոչ միայն հանդեսի արծարած խնդիրներն ու դրանց մատուցման եղանակները, այլև այն անձինք, ում շանթերով կայացել է հանդեսը. նախ և առաջ՝ խմբագիրները, ովքեր ուսույլ, բազմինաց ու հայրենասեր, ազգանվեր գործիչներ էին, հեղինակները, որ նախանձախնդիր էին իրենց տողի ու մտքի հանդես, մարդիկ, ովքեր մշակեցին հանդեսի սկզբունքներն ու անդաման հետևեցին նրան: Հատկապես այժմ, երբ ազգային ինքնության ու ազգային միասնության հիմնախնդիրն աննախընթաց կարևորություն է ստացել: Ուստի «Բազմավէպի» դերակատարության վերարժնությունը արդիականութ-

յան համապատկերում հնարավորություն է տալիս հետևելու և գնահատելու արդի լրագրագիտական մի շարք հայեցակարգերի կայացման գործընթացը:

Արդյունաբերության զարգացմանը համընթաց՝ XIX դարում խորագույն տեղաշրջեր են արձանագրվում նաև մամուլի բնագավառում: Տեղեկատվությամ պահանջը դառնում է էլ ավելի տարաբնույթ ու արտահայտված, որի համապատկերում ձևավորվող «ընթերցող հանրություն» փնտրում է իր մշակութային-քանական հետաքրքրությունները բավարարող նորանոր աղբյուրներ: Այսպիսով՝ մամուլը զարգանում է իրականությամ բարդ երևույթների ներգրիգության ներքո՝ արտացոլելով իր համար նոր հիմնախնդիրներ և դրանց լուծման փնտրությունների ուղիներ: Որերու Պրոլուցի քննորշմամբ՝ մամուլը դարաշրջանի յուրօրինակ «օրագիր» է, ուր վերջինս ամենօրյա գրառումների միջոցով իր ընթացիկ պատմությունն է ներերում՝ քննադատելով և գնահատելով այն: Ըստ այդ, լրագրությունն ինքնին դարաշրջանի՝ ինքն իր հետ ունեցած երկխոսությունն է, որի համապատկերում բացահայտվում են ժամանակի առավել թաքուն կենսական ռիթմները:

Այսպիսով՝ այն, ինչն արդիական է իր ժամանակին, ինչը ճշշմարիտ ու անխարդախ լուսաբանում է ժամանակի խնդիրներն ու կարևոր հարցեր քննում, արդիական է դառնում և հետագա ժամանակներում: Որպեսզի հասկանանք, թե այսօր ինչ է մեզ պետք ներ առջև ծառացած քազում խնդիրներ լուծելու համար, անհրաժեշտ է գիտական և հետազոտական անդրադարձ կատարել ուսանելի օրինակներին: Այս համապատկերում իր ուրույն տեղու ու դերն ունի «Բազմավէպ» հանդեսը: Յիմնադրման ժամանակից (1843) մինչև մեր օրեր այն աշքի է ընկել ազգանվեր գործունեությամբ: Անչափ լայն է հանդեսի ընդգրկած թեմատիկ շրջանակը. նախ հայագիտություն, ապա՝ մատենագիտություն, ինքնուրույն և բարգնանական գրականություն, գրականագիտություն, պատմություն, ճարտարապետություն, արվեստաբանություն, լեզվաբանություն, քաղաքագիտություն, նույնիսկ ճշգրիտ գիտություններ և այլն: Ընդ որում, տասնյակ էջեր կարող են կազմել այն նվիրյալների անունները, ովքեր խմբագրել, թարգմանել, աշխատակցել են հանդեսին:

Սույն ուսումնասիրությունը՝ որպես անդրամիկ փորձ, կարող է հիմք դառնալ հայ մամուլի պատմությունն առավել խոր լուսաբանող հետագոտությունների համար: Այն գիտագործնական առումով կարող է օգտակար լինել հայ ժողովորի պատմության, գրականության և ընդհանրապես մշակույթի բնագավառների հետազոտողների, ինչպես նաև բուհերի լրագրության ֆակուլտետների դասախոսների և ուսանողների համար:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱԿԱՆ, ՆՊԱՏԱԿՆ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ուսումնասիրության առարկան հայ լրագրության պատմության մեջ էական տեղ գրալեցրած «Բազմավէպ» հանդեսի անցած ճանապարհի գիտական արժեկություն ու ամբողջական ուսումնասիրությունն է:

Կրգասավոր ուղի անցած երկարամյա պարբերականը, չնայած իր կաթոլիկական կրոնակրթական ուղղվածությանը, անտարակուսելիորեն միտված էր նոր ժամանակների հեռանկարում հայ համակեցական կյանքը վերակազմակերպելուն: Այն բնականաբար սերտ առնչություններ է ունեցել կենսական հարցերի հետ, արձագանքել հայրենի ժողովորի հանրային-քաղաքական, սոցիալ-հոգեբանական, կրոնաբարոյական ու գրական-մշակութային այրող և տագնապահարույց խնդիրներին, որոնցով այնքան հագեցած էր 19-րդ դարը: Դրա հետ կապված՝ աշխատանքում փորձ է արվել նաև որոշել «Բազմավէպի» տեղն ու դերը ժամանակի հրա-

Khachatryan Lusine A.

“The Mkhitarists' Magazine "Bazmavep" (1843-1880of)”
Dissertation to obtain the degree Doctor of Philosophy in the field of
Journalism 10.01.06

Defense day: May 30, 2012, 14.30 pm at the VAK specialized Council 012 under the
Yerevan State University.

Address: Yerevan 52/A Abovyan str., YSU, Faculty of Armenian Philology, room N
202

Summary

The dissertation is devoted to the thorough study of the three periods of development of the long-lived Armenian periodical published in the Venice Abbey and entitled "Bazmavep". The author studied the period between 1843-1857 when "Bazmavep" a natural, economic and philological periodical was published at two weeks interval aiming to deliver to its readers enlightening ideas and useful advices written in easily understood ashkharabar. During this period the periodical also pointed ways for economic, political and spiritual revival. In 1858-1872 the periodical "Bazmavep" turned into a magazine and gradually limited its pages devoted to natural and economic knowledges and instead of them it gave broad realm to the materials concerning literary-fiction and the best translations of world literature. In its last period dating 1872-1882 the magazine "Bazmavep" turned into curriculum paper which was published once in three months. In this period Armenological "studies devoted to history, philology, linguistics, topography and bibliography" had a high rise.

No one can ignore the great role of "Bazmavep" in the development of Armenology. Even today in its pages the magazine covers huge materials dealing with Armenian colony, West Armenian literature, documental and source information ones which have irreplaceable values for investigating history and culture.

In **Introduction** the author briefly presents the history of the issue under study, the aims and problems of the dissertation, the methodological basis of the work, the modernism and scientific novelty of the theme are also substantiated.

The **first chapter** entitled ("Bazmavep" and its Editors") consists of subchapters where the author in succession studies the birth and essential provisions of "Bazmavep" as well as the activity of the most famous editors. Here the author of the dissertation also pays attention to the literary policy of the magazine in the period of 1843-1880 and also to the evaluation of the given periodical in the pages of the Armenian press.

One of the most essential concludes done in this chapter is that the magazine "Bazmavep" was founded by taking into account the experience of its predecessors ("Taregrutjun", "Eghnak Bjuzandian" and "Ditak Bjuzandian"). By being a mass media and due to its work the magazine had the mission of fulfilling its leading functions, that is, to inform the public readers about the important events which took place in the world, to introduce the achievements in the field of

событиями и удовлетворить интересы нового армянского читателя. Примечательно, что первые редакторы и работники «Базмавепа» прежде всего стремились откликнуться на жизненные требования мирского армянского читателя. Только этим можно объяснить языковую политику журнала: в отличие от более ранних периодических изданий язык «Базмавепа» - это язык западноармянской интеллигенции первых десятилетий 19-го века, хотя последний пока еще полностью не был сформирован как литературный язык.

Вторая глава («Проблемы духовно-культурной и национальной жизни»), содержащая четыре раздела, посвящена многостороннему комментированию отраженных в «Базмавепе» проблем духовной культуры, национальных проблем, проблем восприятия армянского языка и анализу журнала в контексте итальянскоцъя действительности.

Здесь, в частности, акцентируется тот факт, что «Базмавеп» имел целью удовлетворить требования широкого круга читателей. В соответствии с этим он помещал на своих страницах общественно-политические, историко-филологические и производственные статьи, статьи, посвященные проблемам торговли и земледелия, экономические исследования. Страницы журнала были заполнены также фольклорным материалом, баснями и поучениями. Значительное место отводилось литературному и переводческому материалу, дискуссиям. «Базмавеп» осуществлял два важных культурных действия: во-первых, соединил древнюю и средневековую армянскую культуру с литературой и искусством нового времени, затем в журнале сформировались и приобрели новый облик эстетические взгляды армянского классицизма и армянского романтизма – принципы, которые в той или иной мере оставались преобладающими в течение всего 19-го века.

Последняя, третья глава диссертации («Литературно-переводческая политика «Базмавепа») посвящена исследованию литературной и переводческой политики, проводимой печатным органом Мхитарянского братства Венеции.

В этой главе выявляется, что лучшими страницами «Базмавепа» является переводческий раздел. Список литературно-переводных изданий журнала широк и разнообразен. Широк также охваченный период: начиная с античного периода до европейской, американской и даже китайской литературы времени своего издания. Многообразен и жанровый охват: басни, пословицы, стихи, отрывки из эпопеи и трагедий, рассказы, миниатюрные романы, комедии, анекдоты, фольклорные произведения, очерки, публицистика и т.д.

Владея рядом древних и новых европейских языков, в новое время в рамках «Базмавепа» Мхитаряны совершили то, что сравнимо только с подвигом замечательных переводчиков пятого века. Переводы Мхитарянов подготовили и поставили на прочный путь новую армянскую литературу: начиная с первых классицистов (Арсен Багратуни, Ован Ванандеци и др.) и первых романтиков (Гевонд Алишан, Мкртич Пешикташлян, Петрос Дурян) до Даниела Варужана и Сиаманто, Мисака Мецаренца и Рубена Севака.

В заключении диссертации даются основные выводы.

и список использованной литературы.

պարակագրական գործընթացներում, վերլուծել նրա փոխհարաբերություններն ու աղերսներն այլ պարբերականների հետ:

Վերոնշյալ նպատակներով էլ պայմանավորվել են հետազոտության հետևյալ խնդիրները՝

- բացահայտել հայ մամուլի պատմության մեջ «Բազմավէպ» հանդեսի խաղացած դերն ու նշանակությունը,
- վեր հանել հանդեսի էջերում հրապարակված խմբագրականների ներուժը՝ հիմք ընդունելով առկա սոցիալ-մշակութային իրավիճակը,
- առանցքային այդ մեկնակետերից վերլուծել և մեկնաբանել հանդեսում արձարձված հոգևոր-մշակութային և ազգային կյանքի հիմնախնդիրները,
- այս համապատերում բացահայտել հանդեսի գրական քաղաքականության կենսագործման եղանակները:

ԹԵՍԱՅԻ ՄՇԱԿՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅԹԸ

«Բազմավէպ» հանդեսը երկար տարիներ գրաղեցրել է հայ գրական-մշակութային, ինչպես նաև հանրային-քաղաքական միտքը. գրվել են արժեքավոր բազմաթիվ ուսումնասիրություններ, որոնց մեջ փորձ է արվել տարբեր տեսանկյուններից բացահայտել ու արժեքորել Մխիթարյանների գաղափարներն ու հանդեսի բովանդակությունը: Այդ արիթրով ամենից առաջ հիշարժան են Յ. Գրիգորիս Վ. Գալեմքարյանի, Գ. Լևոնյանի և Ս. Դովսեփյանցի աշխատությունները¹:

Վ. Գալեմքարյանն իր աշխատության մեջ փորձում է գաղթօջախների հոգևոր կյանքի հիման վրա արժեկորել խնդրո արարկա մի քանի պարբերականների գործունելությունը, որոնց թվում և «Բազմավէպի» որոշ էջեր: Հատկանշական է, որ նա հայ մամուլի առաջին պատմաբաններից էր², որ ուշադրություն դարձրեց նաև պարբերականների «համազգային բովանդակությանը»: Վ. Գալեմքարյանի աշխատության մեջ արժեքավոր դիտողություններ կան պարբերականի, դրա խմբագրների գործունելության, գաղթօջախի մշակութային-հոգևոր իրականության և այնի վերաբերյալ: «Բազմավէպին» նվիրված տեքստի վերջուն նա ի մի է բերում դրա համազգային բովանդակությունը՝ ցույց տալու համար, թե հերակար հայ գաղթօջախի իրականությունն ու պատմությունն ինչ հերանկարուն են լծորդվում ընդհանուր հայկականին: Աշխատության մեջ թեև տեղ են գտել և բազմաթիվ անծառություններ, այնուամենայնիվ դրանք չեն նեմացնում հեղինակ՝ այս բնագավառում արած լուրջ ներդրումները:

Գ. Լևոնյանի աշխատությունն ընդհանուր առմամբ քիչ քան է հավելում իր նախորդների կողմից կատարված հետազոտություններին: Դրանում համեմատաբար քիչ են վերլուծությունները, ինչպես նաև մեկ ընդհանուր, համահարթ շրջանակում են դիտարկվում պարբերականների խմբագրների գաղափարներն ու պարբերականների առանձնահատկությունները:

Ուսումնասիրվող հիմնախնդիրի վերաբերյալ գիտական գրականության մյուս մասն էլ ստեղծվել է արդեն XX դարում և XXI դարակզբին: Այս շարքում հարկ է նշել

¹ Տես Յ. Գրիգորիս Վ. Գալեմքարյան, Պատմության հայ լրագրութեան, Վիեննա, Մխիթարյան տպարամ, 1893, Գ. Լևոնյան, Դայ պարբերական մամուլը, Ալեքսանդրապոլ, 1895; Ս. Դովսեփյանց, Ընդհանուր ցանկ նյուրոց..., Վենետիկ, 1896:

² Առաջին համարվում է Գ. Զարիքանյանը:

Ա. Կարինյանի, Մ. ճամաշյանի աշխատությունները³: Յետաքրքիր է նաև «Դայ պարբերական մամուլի պատմություն. XVIII-XIX դարեր» աշխատությունը, ուր ընդարձակ հոդված է նվիրված «Բազմավէպի» կազմավորման և կայացման գործընթացին⁴:

Բացի իսկան մասնագիտական աշխատություններից՝ «Բազմավէպին» վերաբերող բազմաթիվ խնդիրներ գնահատությունների ու վերլուծությունների են արժանացել այլ աշխատություններում ևս: Այս առումով որոշակի հետաքրքրություն են ներկայացնում Մ. Նալբանդյանի, Ա. Չոպանյանի, Ղ. Աղայանի, Յովի. Թումանյանի, Ս. Արենյանի, Յ. Օշականի, Ս. Սարինյանի, Ա. Խառատյանի և այլոց աշխատությունները⁵:

Ինչպես տեսնում ենք, «Բազմավէպի» մասին ստեղծվել է բավականաչափ գրականություն, բայց և այնպես բաց են մնացել բազմաթիվ խնդիրներ, ուստի առաջացել է այդ բացը լուացնելու և խնդիրները նորովի ու ամբողջական քննելու անհրաժեշտություն: Եվ սույն ասենախտությունը մի փորձ է՝ ծավալուն աշխատության սահմաններում բազմակողմանի ներկայացնելու հայ ամենաերկարակյաց պարբերականի անցած արգասապիր ճանապարհը:

Աստենախտության նպատակին հետամուտ՝ «Բազմավէպի» և մասնավորապես նրա խմբագիրների գործունեության ու խմբագրականներում արժարժված հայեցակարգերի վերլուծությունից հանգել ենք գիտական հետևյալ հիմնական նորույթներին:

- XIX դարի կեսերի հայ մամուլի պատմության ու տեսության համատեքստում «Բազմավէպի» հանդեսը ուսումնասիրել ենք որպես հայ ազգի արդիականացման այլընտրանքային ճանապարհ:
- «Բազմավէպի» էջերում հրապարակված խմբագրականների փոխակերպությունների համայնապատկերի վրա ցույց է տրվել, որ այն նոր հայեցակարգերի մշակման «Կոլեկտիվ ստեղծագործության միջավայր» էր:
- Վերլուծվել են «Բազմավէպին» հոգևոր-մշակութային և ազգային կյանքի հիմնախնդիրների լուսաբանումները:
- Դատուկ ուշադրություն է դարձվել ազգային գրականությունից զատ թարգմանաբար ներկայացվող օստարազգի ժամանակակից և անվանի գրողների ստեղծագործությունների վերլուծությանը, այլ կերպ ասած՝ գրական-թարգմանական քաղաքականությամբ:
- Յետազոտական հիմնարար մեթոդի դիտանկյունից՝ փորձ է կատարվել «Բազմավէպի» ծավալած գործունեությունը վերլուծել իտալական իրականության համապատկերում:

ԱՇԽԱՏԱՎԵՐԻ ՏԵՍԱԿԱՆ-ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԸ

Աստենախտության մեջ ավանդական՝ պատմամշակութային նոտեցման հետ միասին կիրառվել են համենատական-տիպարանական մեթոդները, հրապարա-

³ Տես Ա. Կարինյան, Ավանդության հայ պարբերական մամուլի պատմության, հ. 2, Ե., Դայկական ՍՍԴ ԳԱ հրատ., 1960, Մ. ճամաշյան, «Բազմավէպի» յոթեւանը եւ անոր նշանակությիւնը, Գեղունին, 1947:

⁴ Տես «Դայ պարբերական մամուլի պատմություն», XVIII-XIX դարեր, հ. 1, Գահիրէ, 2006:

⁵ Տես Մ. Նալբանդյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, ԳԱ հրատ., 1980, Ա. Չոպանյան, Դեմքեր, Փարիզ, 1924, Ղ. Աղայան, Երկերի ժողովածու, հ. 3, Ե., 1963, Յովի. Թումանյան, Երկերի ժողովածու, հ. 4, Ե., 1959, Մ. Կրեյսան, Յայոց հին գրականության պատմություն, հ. 2, Ե., 19., Յ. Օշական, Դամապատկեր արևմտահայ գրականութեան, հ. 2, Երուսաղեմ, 1953, Ս. Սարինյան, Դայկան ռոմանտիզմ, Ե., ԳԱ հրատ., 1966; Ա. Խառատյան, Դասարակական միտքը Ձմյուռնիայի հայ պարբերական մամուլում (1840-1900), Ե., ՀՀ ԳԱԱ, «Գիտություն», 1995:

Խաչատրյան Լուսինե Արմենովնա

«Ժурнал «Բազմավ» Մխիտարյան (1843-1880 զոհի)»

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10. 01. 06. «Журналистика».

Защита состоится 30 мая 2012г. в 14³⁰ на заседании Специализированного Совета ВАК 012, действующего по адресу: г.Ереван, ул.Хачатура Абояна 52/А, ЕГУ, корпус филологического факультета, аудитория 202.

Резюме

Диссертация посвящена разностороннему исследованию развития трех периодов самого долголетнего периодического издания – журнала «Базмавеп» Мхитарянов: 1843-1857 гг., когда он являлся естественной, экономической и филологической газетой-двуходельником, имеющей целью посредством легкодоступного ашхарабара довести до читателя просветительские идеи и полезные советы, наметить пути возрождения политической и духовной жизни; 1858-1872гг., когда газета «Базмавеп» была преобразована в журнал и постепенно ограничила количество страниц, отведенных на естественные и экономические знания, предоставляемые взамен широкую сферу литературно-художественному материалу, переводу лучших образцов всемирной литературы; наконец, 1872-1882 гг., когда «Базмавеп» был преобразован в трехмесячную учебную газету. В этот период возросло количество исторических, филологических, лингвистических, топологических, библиографических исследований».

Неоспорима и важна роль «Базмавепа» для арmenистики. Даже сегодня на страницах журнала есть богатый незаменимый документальный и источниковедческий материал для изучения исторических и культурных ценностей армянских колоний, западноармянской литературы. Велик был вклад «Базмавепа» в деле хранения, развития и передачи творческого наследия прошлых поколений.

Во введении коротко представлены история вопроса, цели и задачи исследования, методологическая основа работы, обоснованы актуальность и научная новизна темы.

В первой главе («Базмавеп» и его редакторы), которая состоит из трех подглав, последовательно исследуются зарождение и исходные тезисы «Базмавепа», деятельность наиболее известных редакторов, проводимая на продолжении 1843-1880-х годов литературная политика и оценка журнала на страницах прессы. Главным выводом здесь является то, что журнал «Базмавеп» создавался с учетом опыта предыдущих журналов («Тарեգրուտ», «Еханак Бюзандյան» и «Дитак Бюзандյան»). Будучи средством массовой информации журнал по стечению обстоятельств был призван осуществить свои первоочередные функции: посвятить читателя в важнейшие события, происходившие в мире, осведомить о достижениях в области естественных и гуманитарных наук, ознакомить с новостями искусства и культуры, с наиболее важными общественными проблемами и

որ, որովհետև հանդեսի նպատակը լուսավորական-կրթական էր՝ հանրության լայն զանգվածների համար նախատեսված նյութերով:

11. «Բազմավէպի» լավագույն էջերից է քարգմանական բաժինը: Հանդեսի գրական-քարգմանական հրապարակումների ցանկը մեծ է ու բազմազան: Վիրիսարի է նաև ընդգրկված ժամանակաշրջանը՝ անտիկ շրջանից մինչև իր հրատարակված ժամանակների եվրոպական, աներիկյան, անգամ չինական գրականությունը: Բազմաբրեն է նաև ժամանակային ընդգրկումը՝ առակներ, առածներ, բանաստեղծություններ, հատվածներ ոյուցագներություններից և ոլրեհզություններից, պատմվածքներ, մանրավետեր, կատակերգություններ, անեկդոտներ, բանահյուսական երկեր, ակնարկներ, հրապարակախոսություն և այլն:

12. Տիրապետելով եվրոպական իին ու նոր մի շարք լեզուների՝ նոր ժամանակներում Միհիքարյանները «Բազմավէպի» շրջանակներում արեցին այն, ինչ համեմատելի է միմիայն 5-րդ դարի երանելի քարգմանիչների սիրանքի հետ: Միհիքարյանների քարգմանությունները նախապատրաստեցին ու կայուն ուղղու վրա դրեցին հայ նոր գրականությունը՝ առաջին կլասիցիսներից (Ա. Բագրատունի և այլք) և առաջին ոռմանտիկներից (Ղ. Աղիան, Մ. Պեշիկբաշյան, Պ. Դուրյան...) մինչև Ղ. Վարուժան ու Սիհամանը, Ս. Մեծարենց ու Ռ. Սևակ...»

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՎԸ ԹԵՄԱՅԻԿ ՀՐԱՏԱՐԱԿՎԱԾ ՀՈՂՎԱԾՆԵՐ

1. «Բազմավէպը» հայ մամուլի գմահատությամբ, «Գարուն», ամսագիր, Երևան, 2010, թիվ 5-6, էջ 9-13:
2. Քոզնոր մշակույթի և ազգային խնդիրների ըմբռնումը «Բազմավէպում», «Գարուն», ամսագիր, Երևան, 2011, էջ 11-17:
3. «Բազմավէպի» առաջին խմբագիրը. Գարրիել Այվազովսկի, «Կանթեղ» (Գիտ. հոդվածների ժողովածու), 2011, Գիրը 2 (47), էջ 34-41:

կագրական երկերի վերլուծության համակարգային ու ամբողջական վերլուծության սկզբունքը:

ՈՒՍՈՒՄԱՍԻՐՈՒԹՅԱՎԸ ՓՈՐՉԱԶԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսության հիմնադրույթներն արտացոլված են հանրապետության գիտական հանդեսներում և ժողովածուներում գետեղված հոդվածներում: Ուսումնասիրությունը քննարկվել է Երևանի պետական համալսարանի ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի նամուլի պատմության և տեսության ամբիոնում ու Երաշխավորվել հրապարակային պաշտպանության:

ԱՇԽԱՏԱՎԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Ատենախոսությունը կազմված է ներածությունից, համապատասխան տրոհումներ պարունակող երեք գլուխներից, եզրակացություններից և գրականության ցանկից:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածության մեջ համառոտ ներկայացված են հարցի պատմությունը, ատենախոսության նպատակներն ու խնդիրները, աշխատանքի մեթոդաբանական հիմքը, հիմնավորված են թեմայի արդիականությունն ու գիտական նորույթը:

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

«ԲԱԶՄԱՎԷՊԸ» ԵՎ ՆՐԱ ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐԸ

Ատենախոսության առաջին գլուխը բաղկացած է երեք ենթագլխից:
Առաջին ենթագլխում (««Բազմավէպի» ծնունդն ու ելակետային հիմնադրույթները») համարոտ և ընհիանուր գծերով ներկայացված է «Բազմավէպի» ծագման, զարգացման ու կայացման գործընթացը:

XIX դարի 40-ական թվականները նոր շրջան են բացում հայ պարբերական մանուլի, հատկապես գաղութահայի պատմության մեջ: Հիմնադրման օրից Միհիքարյան միաբանությունը եղել է հայագիտության ու կրության համահայկական խոշոր կենտրոններից մեկը: Շնորհիկ հիմնադիր Միհիքար Սեբաստոցը՝ այն գուցեն աշխարհում միակ կարույկ հայ համայնքն է, որ երեք չի լատինացվել, և կրոնական բոլոր ծեսերը կատարվել են միայն հայերենով ու հայ առաքելական եկեղեցու արարողակարգերով:

Այս ամենից բացի՝ ուշագրավ է, որ գաղութահայ առաջին պարբերականները, որոնցից են «Տարեգրությունը» և «Եղանակ Բյուզանդյանը»՝ Ղուկաս Ինծիճյանի խմբագրությամբ, լույս են տեսել դարձյալ շնորհիկ Միհիքարյանների: Եվ, որ կարուր է, վերոնշյալ հանդեսներն իրենց ընթերցողներին հորդորում էն սպառազինվել առևմտյան մշակույթի գեներով և դրանք գործադրել անցյալի վերարժնորման նպատակով:

Գաղութահայ պարբերականների հիմնադրման պատմության մեջ Միհիքարյան միաբանության հաջորդ բայց եղավ «Բազմավէպի» հիմնադրումը 1843 թվականին: Նոր հանդեսի գլխավոր առանձնահատկությունն այն էր, որ այն ստեղծվում էր նախորդների փորձառնությունը նկատի ունենալով: Նոյն միաբանության կողմից հրատարակված «Տարեգրություն», «Եղանակ Բյուզանդյանը» և «Ղիտակ Բյուզանդյանը» հայ հասարակական-մշակութային կյանքում չկարողացան կատարել այն դերը,

ինը հրականացրեց «Բազմավեպը»: Պարբերականը, լինելով զանգվածային լրատվամիջոց, գործի բերունվ կոչված էր հրականացնելու իր առաջնահերթ գործառություններին, հրագեկ դարձնել բնական և հումանիտար գիտություններին նվաճումներին, արվեստի ու մշակույթի նորույթներին, հասարակական առավել կարևոր խնդիրներին ու իրողություններին: Մանավանդ, սկսած 17-18-րդ դարերից, եվրոպական հումանիտար և գիտական միտքը կրթությունն այլ կերպ չէր պատկերացնում, քան մարդու բազմակողմանի զարգացմանը, «ազատ արվեստների» և դասական լեզուների հմացությամբ՝ ենթադրելով, որ «բարերը շատ ավելի վաղ են յուրացվում, քան գաղափարները»⁶.

Հետազոտության ընթացքում ակնհայտ է դառնում, որ հտալիայի իրադարձությունները ևս չին կարող ազդեցություն չըրունել համեմի վրա նաև հայության վիճակի հետ համանանության պատճառով, քանի որ պատմական գործընթացի մասին փիլիսոփայական խորհրդածությունների անհրաժեշտությունը ծագում է այն ժամանակ, երբ խարիսկում են ազգի գոյության հիմքերը, ավանդույթները, խախտում է զարգացման բնական ուղին, և երբ իրողությունը է դառնում սեփական հիեանդերը կյանքի կոչելու անհնարինությունը: Դոգևոր, մշակութային, ապա նաև ֆիզիկական ոչնչացնան վտանգի առջև կանգնած, մասնատված ու մոլորված հայության համար Միջիարյան միաբաները փորձում են ստեղծել ազգի հնքնապաշտպանության ու փրկության մի համակարգ, որն առաջնորդվում է հայոց պատմության վերահիմաստավորմամբ: Այդ պարագայում ազատության հասնելու ուղիներից կարևոր ազատ ու անկախ ապրելու հիշողության վերաբերնացումը պիտի լիներ, որին և լծվեց «Բազմավեպը» առաջին իսկ համարներից:

Երկրորդ ենթագիւռում (««Բազմավեպի» խմբագիրները և խմբագրական քաղաքանությունը 1843-1880-ական թվականներին») ընդհանուր գծերով ներկայացված են «Բազմավեպի» խմբագիրների ծրագրային հիմնադրությունները:

1843 թվականից է սկսվում «Բազմավեպի» հրատարակումը՝ Գարբիել Այվազովսկու խմբագրությամբ: Բավականին ծավալուն նախապատրաստական աշխատանքներ իրականացնելուց հետո պարբերական համերս է գալիս «մեծապես ճշգրտված ներքին քաղաքականությամբ»⁷: Իսկ շուտով նաև իրականացնում է հաջորդ վճռական քայլը. իր էջերում տեղ է հատկացնում հայ մտավորականության անենատարեր բնագավառների ներկայացուցիչների, որոնք ոչ միայն Միջիարյան միաբանության անդամ չեն, այլև հոգևորական չեն, անգամ անդամակցում են հակընդդեմ կրոնական որևէ կազմակերպության:

Պարբերականի «Բազմավեպ» անվամբ հրատարակիչներն ընդգծում են իրենց որդեգրած քաղաքականության խորքային կապը Դ. Ինճիճյանի «Եղանակ Բյուզանդյան» հանդեսի ուղեգիր հետ, որի երկրորդ վերնագիրը հենց «Բազմավեպ» էր⁸: Հետաքրքրական է, որ նոր հանդեսի կառուցվածքն ընդհանուր առմանը չէր տարբերվում նախորդից: Այսու՝ «Բազմավեպ» սկզբնական պարագրկում էր հետևյալ երեք թեմատիկ համակիրները՝ 1. «Բնական գիտությունը», «Աստղաբաշխություն», «Բնաբանութիւն», «Բնալուծութիւն», «Երկրաբանութիւն» և «Բնական պատմութիւն» բաժիններով. 2. «Տեսական գիտութիւնը»՝ «Դաստիարակութիւն», «Բաղարական տնտեսութիւն», «Երկրագիտութիւն», «Առողջութիւն», «Արուեստ, գիւտ» բաժիններով. 3. «Բնական

⁶ Տե՛ս Մօլի Ա., Սոցiodinamika կոլտյուրի . Մ., Պրոգրես, 1973, ս. 37.

⁷ Տե՛ս «Դայ պարբերական մամուլի պատմություն», XVIII-XIX դարեր, հ. 1, Գահիք, 2006, էջ 68:

⁸ Յ. Գրիգորի Վ. Գալենքարեան, Պատմութիւն հայ լրագրութեան, Վիեննա, Միջիարյան տպապան, 1893, էջ 61:

վճռական քայլը. «հյուրասիրաբար» իր էջերում տեղ է հատկացնում հայ մտավորականության ամենատարբեր բնագավառի ներկայացուցիչներին, որոնք ոչ միայն Միջիարյան միաբանության անդամ չեն, այլև նույնիսկ հոգևորական չեն, անգամ անդամակցում են հակընդդեմ կրոնական որևէ կազմակերպության: Եթե երկրորդ շրջափուլում «Բազմավեպի» հիմնական ուղղվածությունը փոփոխվում է՝ ավելի հակընդդեմ դեպքի կրոնականությանը՝ ընդհանուր առմանը, սակայն, նյութերի բազմազանությամբ նոցումն անալով ժամանակի աշքի ընկնող հանդեսների շրջանում, ապա երկրորդ շրջափուլում ծրագրային փոփոխությունը կրում է խորքային բնույթը. «բնական գիտության բաժինը կանությանը՝ դասական նյութերու», ինչպես նաև «Քարգմանությամբ՝ դասական հեղինակներու»: Ընդհանուր առմանը՝ «Բազմավեպի» ուղղվածությունը բխեցվում է կրոնականությունից:

5. «Բազմավեպը» նպատակ ուներ բավարարել բազմաշերտ ընթեցողների պահանջները: Ըստ այդմ այն գետեղում էր հասարակական-քաղաքական, պատմաբանասիրական, գիտական ու արտադրական, առևտորյան ու երկրագործական խնդիրների կերպերյալ հողվածներ, տնտեսագիտական ուսումնասիրություններ: Հանդեսի էջերը գրադեցնում են նաև բանահյուսական նյութերը, առակներն ու իրատանիները: Գերակշիռ տեղ է գրադեցնում գրական ու թարգմանական նյութերը, բանավեճերը:

6. «Բազմավեպը» իրականացրեց մշակութային երկու կարևոր գործողություն: Նախ՝ կամքեց հայ հին և միջնադարյան մշակությը նոր ժամանակների գրականությամ ու արվեստի հետ և ապա՝ հանդեսում ծևավորվեցին ու նոր կերպարանը ստացան հայկական կլասիցիզմի և հայկական ռոմանտիզմի գեղագիտական հայացքները, սկզբունքներ, որոնք այս կամ այն չափով գերիշխող մնացին ամբողջ 19-րդ դարում:

7. Անուրանալի է «Բազմավեպի» կատարած բացարիկ կարևոր դերը հայագիտության համար: Անգամ այսօր գաղութահայ, արևմտահայ գրականության, պատմության և մշակութային արժեքների հետազոտության համար անփոխահնելի վավերագրական և արյուրագիտական հսկայական նյութերը կան գետեղված հանդեսի էջերուն:

8. Մեծ էր «Բազմավեպի» ներորումը անցած սերունդների ստեղծագործական ժառանգության պահպաննան, զարգացման և փոխանցնեան հարցում:

9. «Բազմավեպի» հատորները կարևոր արժեք են ներկայացնում հայ հոգևոր մշակությի ընթանական համար: Կարևոր, մշակութաստեղծնան գործողները նոր որակներ էր ստացել անտիկ ու եվրոպական գրական կոթողային երկերի թարգմանության և դրանք հայկական միջավայրում վերարժնությունը շնորհիկ: Իսկ ընդհանուր առմանը՝ «Բազմավեպի» առանձնահատկությունն այս առօնուվ կրկին նրա՝ գաղրաշխարի հրականության ներկայացուցիչը լինելու մեջ էր:

10. Ուշագրավ է, որ «Բազմավեպի» էջերում փորձ է արվել միմյանց համադրել և հավասարակշել նի կողմից՝ գրաբար, մյուս կողմից՝ աշխարհաբար լեզուները: Այսպես, հանդեսում հաճախ հրապարակվում են հողվածներ և ուսումնասիրություններ, որոնք գրված են գրաբարով: Գրական թարգմանությունների մեծ մասը դարձալ գրաբար է: Անշուշտ, այս հանգանակը իր բացատրություններն ունի: Պատճառներից կարելի է առանձնացնել հատկանակ երկուուր: Նախ՝ 19-րդ դարի 40-50-ական և մինչև 60-ականների կեսերը գրապայքարը դեռևս շարունակվում էր և չէր հասել վերջնական հանգրվանի: Երկրորդ՝ «Բազմավեպի» համար ավելի եական, սկզբունքը կրկին նրա՝ գաղրաշխարի հրականության ներկայացուցիչը լինելու մեջ էր:

11. Ուշագրավ է, որ «Բազմավեպի» էջերում փորձ է արվել միմյանց համադրել և հավասարակշել նի կողմից՝ գրաբար, մյուս կողմից՝ աշխարհաբար լեզուները: Այսպես, հանդեսում հաճախ հրապարակվում են հողվածներ և ուսումնասիրություններ, որոնք գրված են գրաբարով: Գրական թարգմանությունների մեծ մասը դարձալ գրաբար է: Անշուշտ, այս հանգանակը իր բացատրություններն ունի: Պատճառներից կարելի է առանձնացնել հատկանակ երկուուր: Նախ՝ 19-րդ դարի 40-50-ական և մինչև 60-ականների կեսերը գրապայքարը դեռևս շարունակվում էր և չէր հասել վերջնական հանգրվանի: Երկրորդ՝ «Բազմավեպի» համար ավելի եական, սկզբունքը կրկին նրա՝ գաղրաշխարի հրականության հիմնախմելիրը: Հատկանակ բնաստեղծության համար դաշտ դարձալ գրաբար է արվածադիր պայման էր, իսկ դեռևս չնշանակված ու չափով կարուցած աշխարհաբարը չէր կարուցած աշխարհաբարը աշխարհաբարով են գրված «Բազմավեպի» գիտական, աշխարհագրական, պատմագիտական, մշակութային հողվածները: Դրան հակառակ՝ գրեթե առանց բացառության աշխարհաբարով են գրված «Բազմավեպի» գիտական, աշխարհագրական, պատմագիտական, մշակութային հողվածները:

դուռըներ: Յետաքրքիրն այն է, որ Լամարթինի բանաստեղծության գրաբար թարգմանությունն ուղեկցվում է աշխարհաբար փոքրիկ առաջարանով, որը դարձյալ ապացուցում է մեր ասածի իրավացիությունը, այն է թե՝ բանաստեղծության համար նախընտրելին գրաբարն է, իսկ ինացության, գիտելիքների տարածման խնդրում՝ աշխարհաբարը: Բանաստեղծության համեստ այդպիսի լեզվական «Երկկենցաղությունը» երթեմն չի վերաբերում նաև «ռամկական և գավառացի բարբառներով» ստեղծագործող բանաստեղծներին:

Տիրապետելով Եվրոպական մի շարք հիմն ու նոր լեզուների՝ նոր ժամանակներում Միհիքարյաններն արեցին այն, ինչը համեմատելի է միմիայն հիմքերորդ դարի Երանելի թարգմանչների սիրանքի հետ: Եվ եթե շարունակենք զուգահեռը, ապա պետք է ասել (և դա, կարծում ենք, չափազանցություն չի լինի), որ եթե Ոսկեդարի թարգմանությունները հիմք դարձան հայ գրականության և պատմագրության նմանը չունեցող թոշքի, ապա Միհիքարյանների թարգմանությունները նախապատրաստեցին ու կայուն ուղղու վրա դրեցին հայ նոր գրականությունը՝ առաջին կլասիցիստներից (Արսեն Կոմիտաս Բագրատունի...) և առաջին ոռմանտիկներից (Ղևոնդ Ալիշան, Մկրտիչ Պեշիկրաչյան, Պետրոս Դոլյան...) մինչև Ղամիել Վարուժան ու Սիմաննթը, Միսար Մեծարենց ու Ռուբեն Սևակ: Ուստի տասնամյակների հեռվից տիսուր, հաճախ նաև զավեշտական են թվում այն քննադատությունները, որոնք ժամանակին հնել են Միհիքարյանների թարգմանությունների կամ գրական այս կամ երևույթին տրված գնահատականների առթիվ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Յայ պարբերական մամուլի ժառանգության համապատկերում իր ուրույն տեղն ու դերն ունի Վենետիկում Միհիքարյան միհարանության կողմից հրատարակված «Բազմավէպ» հանդեսը: Դրա գլխավոր առանձնահատկությունն այն էր, որ այն ստեղծվում էր նախորդների («Տարեգրություն», «Եղանակ Բյուզանդյան») փորձառությունը նկատի ունենալով:

2. Յանենք, լինելով զանգվածային լրատվածիցոց, գործի բերումով կոչված էր իրացնելու իր առաջնահերթ գործառույթները՝ ընթերցող հանրությանը տեսյակ պահել աշխարհում ընթացող կարևոր իրադարձություններին, իրազեկ դարձնել բնական և հոլումնիտար գիտությունների նվաճումներին, արվեստի և մշակույթի նորույթներին, հասարակական առավել կարևոր խնդիրներին ու իրողություններին և բավարարել հայ նոր ընթերցողի հետաքրքրությունները:

3. Յատկանշական է, որ «Բազմավէպ» առաջին խմբագիրներն ու աշխատակիցները ջանացել են ամենից առաջ արձագանքել աշխարհիկ հայ ընթերցողների հրատապ պահանջներին: Միայն դրանով կարելի է բացատրել հանդեսի լեզվական քաղաքականությունը. ի տարեբություն ավելի վաղ հրատարակված պարբերականների՝ «Բազմավէպ» լեզուն «ռամկախառն» աշխարհաբարը չէ, այլ 19-րդ դարի առաջին տասնամյակների արևմտահայ մտավորականության գործածած լեզուն, թեպետև այն դեռ ամբողջապես չէր կազմավորվել որպես գրական լեզու:

4. Ընդհանուր առմամբ՝ 1843-1880 թվականներին «Բազմավէպ» ունեցել է փոխակերպման երեք շրջափուլ՝ 1843 և 1849 թթ., 1863 թ., 1873 թ. առաջինը կապված է Գաբրիել Այվազովսկու և Ղևոնդ Ալիշանի անունների հետ, երկրորդը՝ Գրիգոր Նելայանի, իսկ երրորդը՝ Ղ. Արտեն Սուլբրիի:

Զարգացման առաջին շրջափուլը պարբերականը համեստ է գալիս «մեծապես ճշգրտված ներքին քաղաքականությամբ»: Իսկ շուտով՝ նաև իրականացնում հաջորդ

տեղեկութիւնը՝ «Պատմութիւն», «Աշխարհագրութիւն», «Ազգային տեղեկութիւն», «Բարոյական խրատ, պատմութիւն», «Բանաստեղծութիւն: Արակ» բաժիններով:

Իսկ արդեն 1849 թվականից, երբ «Բազմավէպ» խմբագիր է դառնում Ղևոնդ Ալիշանը, հանրեսը Ենթարկվում է կառուցվածքային որոշակի փոփոխությունների: Այս անգամ այն արդեն բաղկացած էր հինգ խորագրերից՝ 1. «Բարոյական»՝ «Աշխարհադիտակ», «Յաղագ մարդկային պարտուց», «Դաստիարակութիւն», «Նկարագիր», «Բարոյական պատմութիւն: Արակ» բաժիններով, 2. «Բանաստեղծական տեղեկութիւն»՝ «Ազգային տեղեկութիւն», «Լուր և տես Յայաստանի», «Բանաստեղծութիւն», «Մատնագիտութիւն», «Աշխարհագրութիւն», «Յնախօսութիւն», «Պատմութիւն» բաժիններով, 3. «Տնտեսական գիտութիւն»՝ «Առողջութեան կանոններ», «Արուեստ և ճարտարարութիւն», «Երկրագործութիւն և պարտիզապանութիւն» բաժիններով, 4. «Բնական գիտութիւն»՝ «Բնական պատմութիւն», «Բուսաբանութիւն», «Բնաբանութիւն», «Տօնարագիտութիւն», «Աստղաբաշխութիւն»՝ «Աստղաբաշխութիւն» բաժիններով, 5. «Մանր գիտելիք»: Այսուհետ լրագիրը տասնամյակներ շարունակ պահպանում է բաժինների այս կառուցվածքը, իսկ կատարվող փոփոխությունները թելադրվում են ժամանակի պահանջներով:

Ընդհանուր առմամբ՝ 1843-1880-կաններին «Բազմավէպ» ունեցել է փոխակերպման երեք շրջափուլ՝ 1843 և 1849 թթ., 1863 թ., 1873 թ.: Առաջինը (1843 և 1849) կապված է Գաբրիել Այվազովսկու և Ղևոնդ Ալիշանի անունների հետ, երկրորդը՝ Գրիգոր Նելայանի, իսկ երրորդը՝ Ղ. Արտեն Սուլբրիի:

Զարգացման երկրորդ շրջափուլը՝ «Բազմավէպ» հիմնական ուղղվածությունը նկատելիորեն փոփոխվում է և ավելի հակվում կրոնականությանը՝ ընդհանուր առմամբ, սակայն, նյութերի բազմազանությամբ մրցունակ մնալով ժամանակի ակնառու հանդեսների շրջանում: «Բազմավէպը» շարունակում է հիմնադիրների լավագույն պամուրյաները՝ զարգացնելով դրամատուզներ լեզվի, տեղեկատվական բաժնի, աշխարհագրական ակնարկների և պատմաբանասիրական նյութերի, հայ հին ձեռքագիր նատյաններից բաղված վավերագրերի, անգամ ռամկական երգերի, տնտեսական հետաքրքրությունների, արևմտյան մշակույթի ներկայացուցիչների մասին տեսությունների քաղաքականությունը: Այս ժամանակներից ակնհայտ է դառնում, որ «Բազմավէպի» խմբագիրների համար կարևոր նշանակություն է ծեռք բերու հայ առևտրական վաճառականների հետաքրքրությունը արդյունաբերության, շուկայական հարաբերությունների և տնտեսական բնույթի այլ տեղեկատվությամբ: Այսպիսի, աշխարհագրական ակնարկների և լուրերի թեմատիկան ավելի քան որոշակիորեն ցուցանում են «Բազմավէպի» խմբագրական քաղաքականության փոխակերպությունը:

Իսկ արդեն երրորդ շրջափուլը՝ ծրագրային փոփոխությունը խորքային բնույթը էր կրում. «Բնական գիտության» բաժինը կնվազի. զարկ կը տրվի տեղագրական նյութերու», ինչպես նաև «Քրազմանությամբ՝ դասական հեղինակներու»: Նման «Ենթարին շրջաբեկումը» նկատի ուներ Մ. ճանաշյանը, երբ գրում էր. ««Բազմավէպ»-ի կեանքին նէց նոր շրջան նը կը բացուի 1873-ին, առաջ կու գայ զգակի յեղաշրջում նը նիւթերու ընտրութեան եւ դասաւորումի: Անսաթերը կը փոխուի Եռամսեայ թերթի. կը սկսին ուսումնասիրուիլ նախնեաց կեանքն ու գործերը, կարունանայ հնութեան սէրը համեստ եւրոպական ազգերու յաջաջառէն հանդեսներու նկարագրին»⁹: Նշենք, որ «Բազմավէպ» այժմ դառնում է եռամսյա թերթ՝ միկնույն ժամանակ փոփոխելով բովանդակային կառույցը, որն արդեն բաղկացած էր ի հիննականներից: Այսուհետ լրագրական բաղադրականությամբ փոխակերպությունը:

⁹. Մեսրոպ ճանաշեան, «Բազմավէպ»ի յորելեանը եւ անոր նշանակութիւնը, Գեղումի, 1947, էջ 4:

խակերպումներին՝ հանդեսը հիմնականում հավատարիմ է մնում այն սկզբունքներին ու ծրագրային դրույթներին, որոնք արժարձիւմ են «Բազմավէպի» առաջին տետրակի հատուկ նախարարին մեջ (կատարվող փոփոխությունները ևս թելադրված էին ժամանակի պահանջներից): Ընդհանուր առնամբ, «Բազմավէպի» թեմատիկան ձեռք է բերում արխայիկ բնույթ, իսկ նյութերի ընտրությունը, ակնարկների կառուցվածքը, հնչած նաև հանդեսի ամբողջ ուղղությունը բխեցվում է կրոնականությունից:

Դրապարակման ժամանակներից մինչև օրս «Բազմավէպի» հայագիտական հանդեսը կարևոր ներդրում է կատարել գիտության և կրության գրեթե բոլոր ոլորտներում իր լուսավորական ընթանումները հասցնելով հայության ամենատարբեր շերտերին: Ընդհանուր առնամբ «Բազմավէպի» նպատակներից մեկը գործնական նշանակության խնդիրների լուսաբանումն է:

Երրորդ ենթագլուխում (««Բազմավէպի» գնահատությունը հայ մամուլում (հարց պատմությունը)») ընդհանուր գծերով ներկայացված են «Բազմավէպի» մասին հայ մամուլում հնչած կարծիքները:

Բնական է, որ Մինիարյանների և նրանց գործունեության վերաբերյալ կարծիքները պետք է լինեն տարբեր՝ թե՛ դրական և թե՛ բացասական դիրքորոշումներով: Այս առումով ուշագրավ է Նալբանդյան-Այվազովսկի հակամարտության պատմությունը: Յետաքրքիրն այստեղ այն է, որ Մինիարյանների հակամարտության պատմությունը՝ գնահատություններում Մ. Նալբանդյանի և Գ. Այվազովսկու դիրքորոշումները գրեթե նույնական են: Մ. Նալբանդյանի քննադատության առանցքը Մինիարյանների ժիգվիտական սահմանադրություն որդեգրելու հանգամանքն է: Նույն է պարագան նաև Այվազովսկու գնահատությամբ: Ավելին, նա այդ հարցում ավելի անողոք է, քան ազատական նալբանդյանը: Դրական վերաբերմունքն ու վերագնահատությունները հստակ կճանակերպվեն արդեն նեկ դրա ամօց: Այս առումով ուշագրավ են «Ռազմիկ», «Շարժում», «Մասիս», «Մարմարա», «Հայրենիք» և «Յառաջ» թերթերի գնահատականները:

Ամփոփելով հայ մամուլի գնահատությունները՝ տրված «Բազմավէպին», կարելի է ասել, որ, հիրավի, հրապարակման ժամանակներից հանդեսն անուրանալի ներդրում է կատարել գիտության և կրության գրեթե բոլոր ոլորտներում իր լուսավորական ընթանումները հասցնելով հայության ամենատարբեր շերտերի: Սակայն այս գնահատությունների մեջ, ներ կարծիքով, պակասում է երկու կարևոր հանգամանքի նշում: առաջին Մինիարյան միաբանությունն իր տպագիր օրգանով հուսալիորեն կամրջեց հայ իին և միջնադարյան գրականությունն ու մշակույթը նոր ժամանակների գրականության ու արվեստի հետ, և երկրորդ, որ պակաս կարևոր չէ, հանդեսում ծևավորվեցին ու նոր կերպարանք ստացան հայկական կլասիցիզմի ու հայկական ռոնանտիզմի գեղագիտական հայացքները, այսինքն՝ սկզբունքներ, որոնք այս կամ այն չափով գերիշխող մնացին ամբողջ 19-րդ դարում:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՀՊԳԵՎՈՐ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԵԿ ԱԶԳԱՅԻՆ ՔԻՄԱԽՆԴԻՐՍԵՐԸ

Ատենախոսության երկրորդ բաղկացած է բաղկացած է չորս ենթագլիքից:

Առաջին ենթագլուխում («Հոգևոր մշակույթի ըմբռնումն») լուսաբանված է «Բազմավէպի» համաժիրում քննարկման թեմա դարձած հոգեուր մշակույթի ըմբռնումն:

«Բազմավէպի» հաստորները կարևոր արժեք են ներկայացնում հայ հոգեուր մշակույթի ըմբռնման համար: Դարկավ, մշակութաստեղծման գործնթացը նոր որակներ

նակների, խմբագրությունների, հրատարակչություններն ու պարտականությունները: Որոշ երկներում գրական քաղաքականությունը գործում է գրողների, բննադատների, գրական ուղղությունների, մանաւում շուրջ հավաքված միությունների կամ կազմակերպությունների միջոցով: Իշխանությունը գրական քաղաքականությունը կաղանցները և դրանց համար միավորելով ստեղծագործողներին՝ նպաստում, որպեսզի գրականությունը դառնա հասարակական ուժ՝ իր թելադրած օրենքներով: Բացարձակապետությունը ներառյալ գրադարձանը պետությունը ձգուում է իրեն ենթակել հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտները, և գրական քաղաքականությունը՝ դառնալով իշխանության անհրաժեշտ գործիքներից մեկը, ճնշում էր գրողների՝ ազատ ստեղծագործների հնարակորությունը: Պաշտոնական ոժից շեղումը կամ արգելվում էր, կամ հանարկում ցածրադատըքը ստեղծագործություն (այդ հիմասովով հիշատակելի են Կոռնելի «Սիրիի» դատապարտումը, երբ դրամատուրգը որոշակիորեն շեղվել էր կլասիցիզմի սկզբունքներից, և Վ. Յուլգոյի «Եռնանիի» հետ կապված պատմությունը, երբ կլասիցիստական բատրոնին սովոր բատերական հասարակության համար ամպրոպի պես ճայեցեց ռոմանտիզմի մուտքը):

Խոսելով հանդեսի գրական քաղաքականության մասին՝ դարձյալ հարկ է առանձնացնել մշակութային այն կերպը, որ նա մատնանշում է գրական քաղաքականության որոշակի դրույթներով ու նպատակներով: Առաջին իսկ համարներից «Բազմավէպի» մեջ տեղ է հատկացնում և թարգմանական, և հայերենով ստեղծվող գրակամությանը: Կրության և դաստիարակության խնդիրներում գիրն ու գրականությունն անուրանալի դերակատարություն ունեն: Եթե «ազգասիրությունը նավ մըն է, ասոր դեկը խոհենությունը պիտի ըլլա»¹³, իսկ գիրն ու գրականությունը մարդու խոհենությունն ու խոհականությունը ծևավորելու անենաօգտակար միջոցներն են, համոզված են հանդեսի հոդվածագիրները:

Երկրորդ ենթագլուխում՝ ««Բազմավէպի» բարզմանական քաղաքականությունը», նվիրված է հանդեսի ծավալած գրական-թարգմանական գործունեությանը՝ այն դիտարկելով ժամանակի հոգեմտապոր մթնոլորտի համաժիրում:

Գրական առաջին գործը, որ թարգմանաբար տպագրում է «Բազմավէպի», Լամարժինի «Ներդաշնակություն» ժողովածուից «Երեխային արթնացնելու աղոթք» բանաստեղծությունն է: Այն թարգմանված է գրաբարով: Ինչպես նշեցինք, բանաստեղծությունների թարգմանության համար «Բազմավէպի» նախընտրած լեզուն գրաբարն է, և այդ նախընտրությունը սկզբունքային է այն առօնմով, որ, ըստ Սիմիարյան հայրենի, բանաստեղծությունը վսեմ արվեստ է, աստվածների լեզու, ուստի և այդ լեզուն չի լարող լինել դեռևս անմշակ աշխարհաբարը, որովհետև այն լի էր ռամկարանություններով և օստարաբանություններով: Չնորանաճ նաև նշել, որ նրանց գրական պատկերացումներում դասականությունը (կլասիցիզմը) գերիշող դիրքեր ուներ ընդհուպ մինչև 19-րդ դարի 60-ական թվականները, իսկ դասականության համար գրականության (մասնավորապես՝ բանաստեղծության և ոյլուցաներգության մեջ) լեզվի խնդիրը չափազանց էական էր: Լեզուն պետք է լիներ «ամսառն» և «ազնվական»: Լեզվի հարցում այդպիսի «բժախնդրություն» էր ցուցաբերում առաջին կլասիցիստները՝ Բոււալը, Ռափինը, Կոռնելը և այլք: Նույն վերաբերմունքն առկա է նաև Սիմիարյանների տեսաբանների աշխատություններում:

Իհարկե, ««Բազմավէպի»» բանաստեղծություններ է հրապարակում նաև աշխարհաբարով, ինչպես, օրինակ, Ղևոնդ Ալիշամի գործերը, սակայն դրանք, կարծում են, քանի գրունքը նախանձնակային նախածեռնություններուն էր:

¹³ Տես ««Բազմավէպի»», 1847, թիվ 3, էջ 29:

տավոր պայմաներ չունեցող հայ մտածողները գործում էին գաղթօջախներում: Այսու՝ «Բազմավէպի» ինչպես ազգային, այնպես էլ հոգևոր-մշակութային քաղաքականությունը հասկանալու համար հարկ է ինանալ նաև մասնավորապես Կենետիկում տիրող գրական այն մթնոլորտը, որում գործում էին Միհրարյանները:

Կենետիկում և քաղաքին հարակից մյուս շրջաններում, սկսած 18-րդ դարի վերջից, Լուսավորականությունը անհամեմատ ցայտուն արտահայտություն ուներ, քան Խոալիայի մյուս նարզերում: Դեն Վենետիկում լայն տարածում ստացավ լուսավորական լրագրությունը այստեղ է, որ ամենին ակսիկ են գործում 18-րդ դարի հիտալական գրական խոշոր քննադատները (Ֆ. Ազգութուտի, Ս. Բոտիկնելի, Գ. Գոցցի և այլն): Կենետիկում էին գործում Եվրոպայում հայտնի ամենադեմոկրատական թատրոնները, որտեղ տրված ներկայացումների բովանդակությունն ուներ խիստ ազգային բնույթ, և որոնք իմքը դրեցին նոր Խոալիայի ազգային զարափարաբանությանն ու դրամատուրգիային: Միհաժամանակ պետք է նկատել, որ Վենետիկյան Լուսավորականությունն առանձնապես աչքի չէր ընկնում ոչ համարձակությամբ, ոչ էլ արմատականությամբ: Վենետիկյան լուսավորիչները ստվորաբար խուսափում էին սոցիալական, քաղաքական, տնտեսական սուր խնդիրներ շոշափելուց, որոնք շատ ավելի էին կարևոր Խոալիայի մյուս խոշոր կենտրոններում: Նրանց հայացքներն աչքի էին ընկնում ընդգծված պահպանողականությամբ: Նշված հատկանիշների նշումն զանկանում ենք ընդգծել Միհրարյանների, մասնավորապես՝ «Բազմավէպի» դիրքորոշումների ընդհանուր ուղղությունը: հանդեսը պահպանողական էր ոչ միայն այն պատճառվ, որ հրատարակիչները հոգևորականներ էին, այլև այդպիսին էր Վենետիկում տիրող քաղաքական մթնոլորտը: Այսինքն՝ «Բազմավէպի» հետաքրքրությունները մեծավ մասսամբ համահունչ էին Վենետիկյան մտայնություններին:

Այս գրական, քաղաքական այսպիսի միջավայրում և հանգամանքներում էր գործում Միհրարյանների միհաբանությունը 19-րդ դարի 40-ական թվականներին, և նրա հրատարակած լրագիրը կամա-ակամա անտարեր չէր կարող մնալ երկրում կատարվող հրադարձություններին, տիրող հասարակական տրամադրություններին: Մանավանդ բազմաթիվ էին քաղաքական, սոցիալական այն խնդիրները, որոնք նման էին Յայաստանում տիրող իրավիճակին և օտար զավթիչների լոի տակ կենեթքվող երկու ազգերի ճակատագրերը, և ազգային ազատագրության գերակա խնդիր հրամայականը: Մի խոսքով՝ խոալական, մասնավորապես Վենետիկյան հոգևոր և քաղաքական կյանքի սկզբունքների ու Միհաբանության հայացքների նմանությունը սոսկ հայ հոգևորականների կրավորական պահվածքի հետևանք չէր, այլ խորապես կապված էր հայ իրականության տիրապետող վիճակի և դրանից ածանցվող նույնանման խնդիրների հետ:

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

«ԲԱԶՄԱՎԷՊԻ» ԳՐԱԿԱՆ-ԹԱՐԳԱՎԱՍԿԱՎ ԶԱՂԱՔԱՍՈՒԹՅՈՒԾ

Այտենախոսության երրորդ՝ Եղրափակից գոլուխը բաղկացած է երկու ենթագլխից: Առաջին ենթագլխը՝ ««Բազմավէպի» գրական քաղաքականությունը», Վերաբերում է հայ իրականության մեջ հանդեսի ծավալած գրական հատուկ քաղաքականության լուսաբանմանը:

Գրեթե բոլոր հանրագիտարաններում գրական քաղաքականությունը համարվում է պետական-քաղաքական և հասարակական համակարգի մի օղակ, որը, հաճածայն տվյալ պետության մեջ գոյություն ունեցող դրույթների և մշակվող գրաքննական օրենքների, ձեռք է բերում իրավական-կազմակերպական բնույթ և սահմանում հեղի-

էր ստացել անտիկ ու Եվրոպական գրական կորողային երկերի թարգմանության և դրանք հայկական միջավայրում վերարժնութելու շնորհիվ: Իսկ ընդհանուր առման՝ «Բազմավէպի» առանձնահատկությունն այս առումով կրկին նուա՝ գաղթաշխարհի հրականության ներկայացուցիչը լինելու մեջ էր: Դիրավի, Միհրարյան միհաբանությունը գաղթօջախներում գործող հայ հոգևոր-մշակութային, «տարաշխարհիկ» փառավոր կենտրոններից մեկն է: Եվ էլ ավելի արժնորելի է, որովհետև միհաբանություն ի վերջո իր տեսակի մեջ եղակի հոգևոր-կրոնական կազմակերպություն էր, սակայն հանգամանքների բերումով մեծագույն ծառայություններ մատուցեց նաև «աշխարհիկ մշակությին»՝ ուղեցույց լինելով կյանքի ամենաբազմազան ուղրտների (գրականության, հայագիտության, պատմագրության, աշխարհագրության, երկրագործության և այլն) համար:

Միհրարյան միհաբանության, մասնավորապես «Բազմավէպի» համեսի պարագայում հարկ է ընդգծել գործիչների կարողիկ լինելու հանգամանքը: Այս դեպքում խնդիրը փոքր-ինչ հեշտանում է, որովհետև «Կարողիկ եկեղեցին ընդունում է Քրիստոնի մեջ Աստծու և Մարտու բացարձակ հավասարակշռության գաղափարը, բայց Միհաբարում այն ընկալում է նախևառաջ Նրա Աստվածային հիպոստասի տեսանկյունից... Այս տեսանկյունից արվեստի և գրականության հիմնական սյունեն է՝ Աստծու կյանքը, տառապանքը, մահը: Անեն ինչ պտտվում է սյունետային այս առանցքի շուրջ՝ զարգացնելով իմաստային այս կամ այն կողմնը...»¹⁰, - մշակույթ-կրոն հարաբերության առնչությամբ գրում է պրոֆ. Յ. Էրյանը:

Դետմիջնադարյան ժամանակներում հոգևոր հասկացության ըմբռնումը գալիս է Վ. ֆոն Շումբուդի պատմափիլիսոփայական գաղափարներից: Ըստ նրա պատմագիտական տեսության՝ համաշխարհային պատմությունը ոգու գորության գործունեության արյունը է, մի ուժ, որ գտնվում է իմացության սահմաններից դուրս և դրսնորով է, մի ուժ, որ գտնվում է կմացածի ստեղծագործական ունակություններով և անձնական ջանքերով: Այս համագործակցության պտուղները կազմում են մարդկության հոգևոր մշակությը¹¹:

Այս առումով հատկանշական է Ղազող Ալիշանի ներդրումը, ով «Բազմավէպի» հրատարակության հենց սկզբից՝ իր՝ խմբագիր լինելու ժամանակ և անգամ հետո, հանդես է եկել ազգանկեր բուրն գործունեությամբ: Այսպես, «հայրենիքի» ալիշանյան ընբռնումը հստակ է և անառակելի: «Ուր քաղաքացից չի՞ չկան և հայրենիք... բուն իսկ հայրենիք մեք ենք, անձն յուրաքանչյուր, և լավլությունը մեր նեցուկը են նորա»¹², - գրում է նա:

Պատմությունը, ըստ «Բազմավէպի» խմբագիրների, վերազգային երևույթ, դեպքերի ու դեմքերի չիմաստավորված շարան ու անցուղարձ չէ, այլ գոյության էությունը, առօրյա հարդնթացում չնշանակություն չերտու: Ասել է թե՝ պատմության նրա ընբռնումը հիմնվում է պատմական գործընթացի՝ իբրև միհաբանական համակարգի հիմնադրույթի վրա:

Ի մի բերելով վերջարադրյալը նկատում ենք, որ մշակույթը հոգևոր կյանքի հարաբերության մասնակի գալիս որպես յուրացված և առկա նորի անհրաժեշտ աւաղձ, որպես բովանդակություն: Այսինքն՝ որպես մտքի ատաղձ՝ մշակույթ նախադրյալ է, իսկ միտքն այն է, ինչ նրանից ստեղծումը են. մտածողությունը դրանով դառնում է մշակույթի կազմակերպման եղանակ: Այլ կերպ ասած՝ մշակույթ իրականությունը կատարելագործելու

¹⁰ Էղյան Յ., Հարժում դեպի հավասարակշռություն, էջ 26:

¹¹ Տե՛ս Հյուծով Ա. Յանի և Փալատի կողմէ կազմակերպությունը, մ. 1985.

¹² «Բազմավէպի», 1845, թիվ 22, էջ 343:

նդումով: Իսկ քրիստոնեությունը, մասնավորապես Մխիթարյան միաբանության ըմբռնամբ, որ հաճախ տարփողվում է «Բազմավէլի» էջերում, այլ բան չէ, բան մարդու և իրականության կատարելագործման վարդապետություն: «Բազմավէլի» հեղինակները լավագույն տիրապետում էին աստվածաբանական մտքի տեղաշարժերին ու փոխակերպություններին:

Երկրորդ ենթագլխում («Ազգային հիմնախնդիրների ըմբռնումը «Բազմավէլպում»») վեր է հանվել ազգային հիմնախնդիրների «Բազմավէլի» ըմբռնումը:

Ընդհանուր առմամբ՝ «ազգասիրություն» և «հայրենասիրություն» հասկացությունները «Բազմավէլի» բառապաշտում հոմանիշներ են: Նման ազգասիրության օրինակ, ըստ հանդեսի, հինգերորդ դարի մեր թարգմանիշներն էին, որոնք, արհամարդելով ամեն կարգի դժվարություններ, անգամ անհանդուրժողականություն իրենց անձի հանդեպ, նվիրական գործ էին անում շահի ոչ մի ակմեկալություն չունենալով: Սա, ըստ «Բազմավէլի», արդեն ազգասիրության բարձրագույն աստիճանն է: Սակայն «Բազմավէլի» կարծիքով՝ ազգասիրությունը (նույն է թե՝ հայրենասիրությունը) ամենին էլ բնական օգացում չէ, ինչպես ընդունված է կարծել. այն նախևառաջ դաստիարակության խնդիր է:

Ըմբռելով հասարակական նորացումների համաշխարհային ընթացքը՝ «Բազմավէլի» հեղինակները չեն կարող չանդրադարձնալ նաև տնտեսական խնդիրներին: Այս առումով նշանակալի են երկրագործության հիմնախնդիրներին վերաբերող հոդվածները: «Բազմավէլի» հեղինակները գիտակցում էին, որ կասփիտալիստական հարաբերություններն արդեն գերիշխող են Եվրոպայում՝ հատկապես շնորհիվ արյունաբերության զարգացման, սակայն միաժամանակ գիտեին, որ Հայաստանն ունի միայն ագրարային զարգացման հնարավորություններ: Այդ պատճառով հանդեսի հոդվածագիրները, չանտեսելով բնական գիտությունների դերը, նախևառաջ անհրաժեշտություն էին հանդրադարձնել նորագործական գիտելիքների ուսուցանումը (ակնարկներ շերանապահության, ճակնդեղի մշակման, երկրագործական զանազան բույսերի, արտեզյան ջրի հորների, ընտանի թռչունների մասին):

Մխիթարյանների գործունեության ամենահարուստ ծիրը մատենագիտական գործունեությունն է: Տասնյակ էջեր կարող է կազմել միայն նրանց հայտնարերած և հրատարակած մատյանների ցանկը: Դա նրանց լուսավորչական-կրթական գործունեության ամենացայտուն կողմն է: Իտալական գրականության պատմաբանի խոսքով՝ «հիւնական և հռոմեական հնության փոխարեն ազգային հնության» փնտրությը ու գեշնչում էր նրանց երևակայությունը, լցոնում ազգային հպարտությամբ, հոլովակառում միատիկայի համար հայրենասիրական-կրոնական ջերմեռանդությամբ: Նախնիների հերոսական անցյալը վերակենդանանում էր ոչ միայն ինը մատյաններում հայտնաբերված քաջարի իրադարձություններով և պատմություններով, այլև առաջացնում անկասելի մի ցանկություն՝ գեղարվեստի միջոցներով կերպավորել դրանք:

Երրորդ ենթագլխում («Հայոց լեզվի խնդիրների արծարծումը «Բազմավէլպում»») նվիրված է «Բազմավէլպում» հայոց լեզվի հիմնախնդիր լուսաբաննանը:

«Բազմավէլի» լեզուն առանձին ուսումնասիրության նյութ է: Մի բան, սակայն, անտարակուստի է. դժվար է գերազանահատել արևմտահայ գրական լեզվի մշակման գործում հանդեսի կատարած անուրանայի դերակատարությունը: Յահապարակման պահից սկսած՝ տասնամյակների ընթացքում աստիճանաբար փոփոխվում է այդ լեզուն և ազատվելով գրաբարայնությունից ու «ռամկաբանություններից»՝ ավելի ու ավելի է կանոնակարգվում ի վերջո դառնալով Միսաք Մեծարենցի և Դանիել Վարուժանի ոսկեդեմիկ արևմտահայերենը:

Չնորանանք նաև նշել, որ հանդեսում հաճախ իրապարակվում են հոդվածներ և ուսումնասիրություններ, որոնք գրված են գրաբարով, իսկ գրական թարգմանություններում:

Անդի մեծ մասը դարձյալ գրաբար է: Անշուշտ, այս հանգամանքն ունի իր բացատրությունները: Պատճառներից երկուսն ակնհայտ են: Նախ՝ 19-րդ դարի 40-50-ական թվականներին և մինչև 60-ականների կեսերը գրապայքարը դեռևս շարունակվում էր և չեղ հասել վերջնական հանգովանի: «Բազմավէլը» չեղ կարող անտեսել այդ հանգամանքը, նաև այն, որ գրեթե ամենուրեք կրթությունը շարունակվում էր գրաբարով: Իսկ դա նշանակում էր, որ ընթերցողների մեծամասնությունը, եթե չասենք բոլորը, տիրապետում էր գրաբարին և ընթերցման դժվարությունները չուներ: Երկրորդ պատճառը, որ «Բազմավէլի» համար ավելի հական, սկզբունքային նշանակությունը ուներ, այն էր, որ հանդեսի աշխատակիցների մեծ մասը, հատկապես գրական-թարգմանական ծիրքեր ունեցողները, կողմնորոշմանը կլասիցիստներ էին, որոնց համար լեզվի անհանդությունը և վեմուրությունը, հատկապես բանաստեղծության մեջ, պարտադիր պայման էր, իսկ նոր-նոր մշակվող, ավելի ծիշը՝ դեռևս չմշակված ու չկանոնակարգված արևմտահարարը չեղինաստություններից խուսափելու նպատակով, հանգամանքը, որ բացառված էր դարերով մշակված ու հսկայական պավանույթներ ունեցողությունը գրաբարում, որտեղ յուրաքանչյուր բառ և հասկացություն հասցել էր միանշանակության և թափանցիկության:

Մինչդեռ, գրեթե առանց բացառության, աշխարհաբարով են «Բազմավէլի» գիտական, աշխարհագրական, պատմագիտական, մշակութային հոդվածները, որովհետո հանրության լայն զանգվածների համար նախատեսված նյութեր պարունակող պարբերականի նպատակը կրթական-լուսավորչական էր:

Ինչև բացի ոյուցանական անցյալի արձարձման խնդիրը՝ «Բազմավէլը» անշափ կարևորում է ազգային լեզվի խնդիրը և հաճախ «Ազգային խնդիր. հայոց լեզվին հնությունը» խորագի տակ քննում է հատկապես հայերենի հնության պարագան: Գործելով Եվրոպայում՝ Միխթարյան հայրենը շատ ավելի ծճմարիտ ընթացքի մեջ էին տեսնում մարդկային քաղաքակրթության առաջադիմության ուղիները և առանձնապես ուտոպիստական-սոցիալիստական հակումները չունեին: Եվ ազգային հարցերում իրենց հավասարակշիռ նոտեցուներով, այո՛, անգամ պահպանողականությամբ, ավելի օգտակար փորձեցին լինել հայության առաջադիմությանը, քան հեղափոխական կազմակերպությունները:

Չորրորդ ենթագլխում (««Բազմավէլը» իտալական իրականության համատեքստում») նվիրված է իտալական իրականության մեջ «Բազմավէլի» ծավալած գործունեության լուսաբաննանը:

Դոգլորի, ազգայինի ու մշակույթի այն ընթացումները, որոնք կազմում են հայենասիրության ինքնքը, շատ կողմներով անհասկանայի կմնան, եթե «Բազմավէլի» մեր ուսումնասիրնան ժամանակաշրջանը (1843-1880) չդիտվի համաեւլուպական, մասնավորապես իտալական իրականության համատեքստում: Այստեղ այդ վերջին հանգամանքը կարուրում ենք, որովհետև հանդեսը իրապարակվում էր իտալայի խոշոր կենտրոններից մեկում՝ վենետիկություն:

Խնդիրը նոյնն է հայության պարագայում: «Եվ ահա, ոգևորված դարաշրջանի մեծ գաղափարներով, հայ մտավորականները առաջադրում են երեք գործուներ՝ հայրենիք, լեզու, կրոն, որոնք պետք է իրականացնեն պահապանայի կմնան, եթե «Բազմավէլի» մեր ուսումնասիրնան ժամանակաշրջանը դիտվի հայության պատմության հնագույն դարերը, - նկատում է ակադ. Ս. Սարինյանը: Բարդ էր այդ խնդիրը, սակայն համաւլուպական պատմությունն ընթանանք էր նորոգման ճանապարհուում, և համար կրթությունը գործարարությունը կարուրություն էր գրաբարությունը հայության պատմության ստացած դաշտում գործարակությունը կարուրություն էր գրաբարությունը հայության պատմության ստացած դաշտում: